

از ایران چه می‌دانم؟ / ۹۹

کارونسرا در ایران

سعید هادی زاده کاخکی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹
کدپستی: ۱۵۸۴۷۳۶۹۱۳ صندوق پستی: ۴۶۹۱ - ۱۵۸۷۵
تلفن: ۸۸۸۲۱۳۶۴ ، ۸۸۳۰۲۴۸۲ ، ۸۸۳۱۵۲۳۷
دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵ پست الکترونیک: crb@iranCultureStudies.com
تلفن واحد بازاریابی: ۸۸۳۱۵۲۴۰ فروش الکترونیک: www.IranCultureStudies.com
www.lahzeh_ketab.com

- تلفن های بخش مرکزی: ۸۸۸۴۹۴۶۱-۲ ، ۲۱۷۷۶۴۷-۹۱۲
- مراکز اصلی بخش و فروش:
- فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹: تلفن: ۸۸۸۴۹۴۶۱
- بخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵: تلفن: ۶۶۴۱۷۵۳۲: دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶
- سراج گفتگو، خانه هنرمندان ایران: تهران، خیابان ایرانشهر شمالی، باغ هنر: تلفن: ۸۸۳۱۳۲۶۹: دورنگار: ۸۸۳۱۳۰۸۹

● کاروانسرا در ایران - از ایران چه می دانم؟ / ۹۹

- مؤلف: سعید هادی زاده کاخکی
- سرویراستار: دکتر حسن باستانی راد؛ ویراستار صوری: دل آرا مردوخ
- طراح قالب جلد: ایراندخت قاضی نژاد، اجرا: شهره خوری
- عکس پشت جلد: رعنا جوادی
- حروفنگار و صفحه آرا: مهرداد قربانی
- لیتوگرافی: داناگراف ● چاپ: شریف ● شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه ● چاپ اول: ۱۳۸۹
- قیمت: ۲۵۰۰ تومان
- همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 978-964-379-195-7

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۱۹۵۷

هادی زاده کاخکی، سعید، ۱۳۵۳-
کاروانسرا در ایران / سعید هادی زاده کاخکی. - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۸۹.
۱۱۵ ص. : مصور. - (از ایران چه می دانم؟: ۹۹)

ISBN: 978-964-379-195-7

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
۱. کاروانسراها - ایران. ۲. کاروانسراها - ایران - تاریخ. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.
NA ۲۲۵ / ۲ ۱۳۸۹
۷۲۲/۵۲
۴۸۸۱۱۹۱
کتابخانه ملی ایران

یادداشت

با توجه به تحولات نوین فرهنگی در جامعه امروز، نیاز همه ایرانیان، به ویژه جوانان تیزبین و پرسشگر، به بررسی‌های جدید علمی و مستمر درباره تاریخ پرفراز و نشیب ایران زمین و دیانت و فرهنگ و تمدن آن، بیش از گذشته نمودار شده است. از این رو، دفتر پژوهشهای فرهنگی با شناخت این امر و در جهت گسترش دیدگاه‌های همه جانبه و عمیق فرهنگی، تلاش مستمری را آغاز کرده و بر آن است تا با انتشار مجموعه از ایران چه می‌دانم؟ آگاهی‌های مهم، دقیق و سودمندی را در حوزه‌های گوناگون ایران پژوهی در دسترس همه دوستان و جوانان علاقه‌مند کشورمان قرار دهد.

امید است که این دفتر بتواند با ارائه این نوع پژوهش‌ها، ضمن ایجاد پیوندی ناگسستنی میان فرهنگ امروز و دیروز و دوری از هرگونه ذهنیت و جانبداری‌های یک سویه و غیرعلمی، زمینه تبادل نظر و اندیشه را میان همه دانش پژوهان و علاقه‌مندان این عرصه فراهم سازد و در شکوفایی حرکت‌های نوین فرهنگی و اندیشه‌پرور و ایجاد آینده‌ای بهتر برای این سرزمین، نقشی شایسته و مفید ایفا کند.

فهرست مطالب

۷	پیش‌سخن
۹	فصل یکم. راه و کاروان
۹	۱. ساختار طبیعی ایران
۱۰	۲. راه‌های ایران
۱۷	۳. کاروان و تشکیلات آن
۲۹	فصل دوم. بناهای وابسته به راه و کاروان
۲۹	۱. انواع و ویژگی‌ها
۳۶	۲. برید و چاپار
۴۰	۳. میهمانخانه و دسکره
۴۲	۴. قهوه‌خانه و چایخانه
۴۵	۵. رباط
۵۹	فصل سوم. کاروانسرا و کارکردهای آن
۶۰	۱. واژه‌شناسی کاروانسرا
۶۲	۲. پیشینه تاریخی
۶۶	۳. کارکرد کاروانسراها
۶۹	۴. کاروانسراهای شهری
۷۳	۵. انواع کاروانسراها

۸۰	۶. نمونه‌هایی از کاروانسراها
۹۵	فصل چهارم. کالبد و معماری کاروانسرا
۹۵	۱. شکل‌گیری و تحلیل کالبدی کاروانسراها
۱۰۰	۲. گونه‌شناسی کالبدی کاروانسراها
۱۰۶	۳. جزییات معماری کاروانسراها
۱۱۱	سخن پایانی
۱۱۳	مآخذ

پیش سخن

انسان در نخستین مرحله از زندگی اجتماعی خود، در تلاش برای فائق آمدن بر طبیعت، کوشید تا با استفاده از ابزار و روش‌هایی که هر لحظه تکامل می‌یافتند، حیوانات را رام کرده، اسباب و ادوات حمل و نقل را ابداع و مسیرها و راه‌ها را برای پیوند میان گروه‌های مختلف اجتماعی ایجاد کند؛ تا آن‌جا که برای سهولت هر چه بیش‌تر در مراوداتش و ایجاد آسایش و امنیت، به احداث سازه‌های مرتبط با راه و راهداری همت گماشت.

ایران‌زمین به دلیل گستردگی و قرار گرفتن در موقعیت تلاقی شاهراه‌های شرق به غرب و شمال به جنوب و حضور اقوام مختلف، از دیرباز در ایجاد اقامتگاه‌ها برای کاروان‌ها پیشتاز و طلایه‌دار بوده است. براساس شواهد مستند تاریخی، ایران از پیشگامان احداث راه و جاده، سامانه‌های ارتباطات و خبررسانی، و کاروانسرا و امثال آن بوده است. پیشاهنگی و دیرینگی ایران در بهره‌مندی از سنت‌های کهن سکونت، ساخت و ساز، رشد، توسعه و تکامل روزافزون و تدریجی معماری، یادگارهایی زیبا و منحصر به فرد در این سرزمین به‌جا گذاشته است. کاروانسراهای ایران که از مهم‌ترین دستاوردهای معماری این سرزمین به‌شمار می‌روند، در شرایط و وضعیت‌های متفاوت اقلیمی، بازرگانی و... سبک و ویژگی‌های متنوعی به خود گرفته‌اند. در سرزمین چهار فصل ایران، از عرصه‌های سرسبز شمال تا واحه‌های کویری و از کرانه‌های رودهای کورا و ارس تا سواحل و جزایر خلیج فارس، از میان‌رودان (بین‌النهرین) تا ماورای جیحون، تنوع زیبا و شگفت‌انگیزی از طرح، ساختار، ویژگی‌ها، سبک، ابعاد، مصالح و... در کاروانسراها دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که بررسی آنها نشان می‌دهد از میان این همه کاروانسرا

هیچ کدام دارای طرح و نقشه مشترک و واحد نیست، به تعبیری هر کدام خاص و منحصر به فرد هستند.

در این میان نباید از ذوق سلیم و فطرت پاک سازندگان کاروانسراها در این سرزمین غافل شد. معماران، بنایان و استادکارانی که در ادوار مختلف و با توجه به نیازهای گوناگون، با علاقه فراوان در طریق تحول، تکامل، زیبایی و گسترش کاروانسراها به جان و عشق کوشیده‌اند، واقفان و بنایان، کاروانسراداران و ساربایان، هر کدام به گونه‌ای در آفرینش این شاهکارها نقش داشته‌اند. با عنایت به تنوع و زیبایی این بناهای عام‌المنفعه و شکوهمند است که بسیاری از محققان و صاحب‌نظران هنر و معماری، کاروانسراهای ایران را نشانه‌ای از تفوق معماری ایران به‌شمار آورده و استادکاران ایرانی را در احداث این‌گونه مستحدثات - ابنیه اقامتگاهی - مبتکر و پیشرو دانسته‌اند. کاروانسراهای ایران، علاوه بر برخورداری از روش‌های کارکردی و هنری، از دیدگاه مسائل اجتماعی نیز حائز اهمیت فراوان بوده و شایسته مطالعاتی گسترده و ویژه‌اند. کاروانسراهای درون‌شهری و برون‌شهری بارانداز و استراحتگاه کاروان‌ها و کاروانیانی بودند که با قومیت‌ها و گرایش‌های مذهبی و فرهنگی گوناگون از شرق و غرب ایران، از ممالک و شهرهای دور و نزدیک، در آنها شبی را سحر می‌کردند. از این رو این بناها همواره محل رودررو شدن و تعامل اندیشه‌ها و تبادل و تقابل آداب و رسوم اقوام و ملل مختلف؛ هم‌چنین عرصه‌ای برای انتقال آموزه‌ها و تجربیات سینه به سینه بوده است. بی‌تردید، این تماس و تلاقی انسان‌ها و اندیشه‌های گوناگون، تأثیری شگرف بر زندگی مردم و شکوفایی نسل‌های پیشین این مرز و بوم کهن داشته است.

این مجموعه با توصیف و معرفی راه‌ها و شرایط تردد و نحوه آن در قالب شناخت راه و کاروان آغاز می‌شود و به انواع ساختمان‌های وابسته به راه‌ها، و ویژگی‌های کلی آنها اشاره دارد؛ کاروانسرا و جنبه‌های کارکردی آن به‌عنوان یکی از مهم‌ترین این بناها و معماری آن نیز مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.